Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 9/2 Winter 2014, p. 961-974, ANKARA-TURKEY

TÜRKİYE'DE HUKUK DEVLETİNİN GELİŞİMİNDE YARGININ YERİ*

*Yüksel KOÇAK***

ÖZET

Hukuk devleti; faaliyetlerinde bireylere hukuki güvence sağlayan adaletli bir hukuk düzenine sahip devlet düzenini ifade eder. Ancak bir devletin faaliyetlerinde hukuk kurallarına uyması hukuk devleti için yeterli değildir. Aynı zamanda kural koyanların da koymuş oldukları kurallarla kendilerini bağlı kılmaları gerekir.

Tarihsel süreç içerisinde üstün bir gücün varlığını insanlar daima kutsamışlardır. Bu kutsal güç, bazen güneş gibi ay gibi bir gök cismi, bazen ateş gibi su gibi insan hayatı açısından önem taşıyan bir şey olmuştur. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde dinlerin de ayrı bir önemi vardır. Ancak günümüz çağdaş dünyasında hukuk devleti ve idarenin işlem ve eylemlerinde hukukun üstünlüğüdür.

Hukuk devletinin gelişim süreci kolay olmamıştır. Hukuk devleti, mülk devleti, polis devleti hazine teorisi gibi bazı aşamalardan geçerek günümüz hukuk devleti anlayışına ulaşmıştır. Her ne kadar günümüzde hukuk devleti anlayışı söz konusuysa da, bireysel olarak herkes tarafından hukuk devletinin benimsendiği söylenemez. Bu bağlamda hukuk devletinin hala bir gelişim süreci içerisinde olduğu söylenebilir. İşte tam bu gelişim sürecinde yargının hukuk devletinin gelişimine katkısı yadsınamaz ölçüde önemlidir. Çünkü hukukun ihlal edilmesi ve hatta zaman zaman hukuk devleti bağlamında yorumlanması, yöneticilerin hukuk dışı tutumlarının önüne geçilmesi ancak yargı aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada hukuk devletinden ne anlaşılması gerektiği incelendikten sonra hukuk devletinin gelişme süreci incelenmiş olup daha sonraki çalışmalarımıza ön hazırlık olması bakımından Ulusal yargının ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin hukuk devleti ile ilişkisi ve hukuk devletinin gelişimine katkıları genel olarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Devleti, temel haklar, yargısal denetim

---

*__Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.__

** Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi El-mek: yukselkocak@yahoo.com

PLACE OF STATE OF THE JUDICIARY IN THE DEVELOPMENT LAW IN TURKEY

ABSTRACT

The rule of law in their activities providing legal safeguards for individuals with a fair rule of law refers to the government order . However, in the activities of a state law to conform to the rules of law is not enough. At the same time those who make the rules with the rules they have put in must be subordinate themselves .

The presence of a superior force in the historical process people have always blessed . This sacred power, like the moon sometimes a celestial body such as the sun, sometimes like fire, water, human life has been nothing of importance. Of religion in the regulation of social relations is a separate matter. However, in today's modern world of law and the rule of law is in operation and actions of the administration.

The development process of law has not been easy. Rule of law, property state, police state treasury through stages such as the theory of understanding reached today the rule of law. Although the current understanding of the rule of law in the case, said that the adoption of the rule of law by everyone as an individual. In this context, the rule of law can be said to be still in the process of development. Here is the full judgment in the process of this development is undeniable contribution to the development of the rule of law is equally important. Because violation of the law and sometimes even in the context of the rule of law, interpreting the attitudes of managers to prevent unlawful but it is possible through the judiciary.

In this study, rule of law should be understood after examining whether the rule of law development process were studied and later to work preparation in terms of being the national legislature and the European Court of Human Rights rule of law relationship with the rule of law and contribute to the development in general were discussed.

Key Words: Rule of Law, fundamental rights, judicial control

BAŞLARKEN

Anayasacılık hareketlerinin temelinde, devlet iktidarının sınırlandırılması yatmaktadır. Kuvvetler ayrılığı denen yasama, yürütme ve yargı erklerinin farklı ellerde toplanması ise, devlet iktidarının hukuk kuralları çerçevesinde kullanılması hususunda büyük önem arz etmektedir. Bu erklerin farklı ellerde toplanmasındaki önemli nokta ise, bireylerin devlet iktidarı karşısında korunmasının amaçlanmasıdır. Diğer ifade ile devletin gücü hukukla sınırlandırılarak bu gücün keyfi kullanımının önlenmesi amaçlanmaktadır.

İnsanlık tarihinde daima üstün bir gücün varlığına inanılmış ve bu güç farklı isimlerle kutsanmıştır. Günümüz çağdaş dünyasında da kutsanan; hukuk devleti ve hukukun üstünlüğüdür. Hukuk devleti kavramının özünü, aslında hukuka bağlı idare ya da hukuka bağlı devlet oluşturmaktadır. Bunun en belirgin özelliği ise hukuk kurallarının bu kuralları koyanları da bağlaması, hukuk karşısında hiç kimsenin herhangi bir özelliğine bağlı olarak bir ayrıcalığının olmamasıdır.

Hukuk devletinde egemenlik, devleti oluşturan yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında paylaşılır. Bu erklerden birinin diğeri üzerinde herhangi bir baskısı söz konusu değildir. Ancak gerek yasa koyucuların (yasama) gerekse yasaları uygulayan idare aygıtının (yürütme) yargı erki tarafından denetleniyor (yargılanıyor) olması, yargıyı, söz konusu erkler içerisinde "eşitler arasında önde gelen" -primus inter- konumuna taşımaktadır Erol, 1998: 37). Yargının diğer erkler karşısındaki bu durumu, bu erklerin faaliyetlerinde yargı kararlarını daima dikkate almalarını gerektirmektedir.

Demokratik bir ülkede hukuk devletinin gelişiminde yargının gerek oluşturduğu içtihatlar gerekse Anayasa Mahkemesi tarafından yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi aşamasındaki gerekçeli kararlarında beyan ettiği görüş ve düşünceler, yasa koyucuları hukuk devletine yaraşır yasalar çıkarmaya sevk etmekte, dolayısıyla hukuk devletinin gelişimine büyük katkı sağlamaktadırlar.

1.HUKUK DEVLETİNİN TANIMI

Kavramsal olarak hukuk devleti tanımlaması ve hukuk devleti teorisinin gelişim sürecine sadece hukuk alanında çalışma yapan akedemisyenler ve yüksek mahkemelerin katkısının olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olmaz. Aslında hukuk devleti tanımı ve teorisinin gelişimine hukuk bilimlerinden siyaset bilimine, tıp bilimlerinden, psikoloji bilimine hemen her bilim dalının kendi yaklaşımları açısından katkılarının olduğu söylenebilir (Barber, 2010: 1). Ancak bu çalışmada, yalnızca mahkeme kararları ve hukuk alanında çalışan akademisyenlerin görüş ve düşünceleri doğrultusunda bir değerlendirme yapılmıştır.

Hukuk devleti; faaliyetlerinde bireylere hukuki güvence sağlayan adaletli bir hukuk düzenine sahip devlet düzenini ifade eder (Odyakmaz ve diğerleri: 2011: 32;). Başka bir anlatımla hukuk devleti; "insan haklarının, herkesin kanun önünde eşitliği ilkesinin korunduğu; bunların gerçek anlamda güvence altında olabilmesi için hak arama yollarının açık olduğu; devletin tüm eylem ve işlemlerinin yargı denetimine bağlandığı; yargı denetiminin etkin bir denetim olabilmesi için yargı bağımsızlığının ve tarafsızlığının sağlandığı; bütün bu unsurların Anayasa ile güvence altına alındığı; Anayasanın da hukukun evrensel ilkelerine ve insan hakları ile ilgili milletlerarası standartlara uygun olduğu bir hukuk altyapısı üzerine şekillen"diği bir sistem olarak ifade edilmektedir (Çavuşoğlu, 1997: 22). Bu tanımlamada da görüldüğü gibi, hukuk devletinde eşitlik, hak arama yollarının güvence altına alınmış olması, yardı yolunun idarenin bütün işlem ve eylemlerine karşı açık olması, yargının bağımsızlığı ve hepsinden öte bu hususların Anayasal güvence altına alınmış olması gerekmektedir.

Anayasa Mahkemesi de bir kararında hukuk devletini şu şekilde tanımlamaktadır: *"... Hukuk devleti, her eylem ve işlemi hukuka uygun, insan haklarına saygı gösteren, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her anlamda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren, Anayasaya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan, Anayasa ve hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayıp yargı denetimine açık olan, yasaların üstünde yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkeleri ve Anayasa bulunduğu bilincinden uzaklaştığında geçersiz kılacağını bilen devlettir."* (Anayasa Mahkemesi, 1986: 1). Görüldüğü gibi anayasa Mahkemesi de yapmış olduğu tanımlamasında, hukuk devleti için gerekli bazı özellikleri saydıktan sonra, yasa koyucunun da bozamayacağı temel ilkelerin varlığına (olması gerektiğine) vurgu yapmış, yasa koyucunun kural koyma hususundaki yetkisinin sınırsız olamayacağını belirtmiştir.

Başka bir kararında yine Anayasa Mahkemesi, "hukuk devleti insan haklarına saygı gösteren ve bu hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini

zorunlu sayan ve bütün faaliyetlerinde hukuka ve Anayasaya uygun bir devlet olmak gerekir." (Anayasa Mahkemesi, 1963: 384) şeklinde bir tanımlamıştır.

Yukarıda yapılan tanımlamalar incelendiğinde, hukuk devletinin en önemli özelliği olarak devletin yalnız hukuku koyan değil aynı zamanda koyduğu kurallara bağlı bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

Hukuk devletinde, devletin hukuka bağlı olması demek, devleti oluşturan organların oluşumlarından işleyişlerine ve nihayet kapatılmalarına kadar bütün aşamalarda hukuka bağlılık şeklinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda yasama, yürütme ve yargı organlarının nasıl kurulacakları, görev ve yetkileri Anayasada veya yasalarda önceden belirtilmelidir (Alper, 1998: 35). Bunun yanında, yasama organının da yasama gücünü ne şekilde kullanacağı, yasaları ya da Anayasayı ne şekilde değiştireceği veya yeni hükümler ekleyeceği yasalarda veya bizzat Anayasada yer almalıdır. Yürütme organı yasama organınca çıkarılan yasaların uygulayıcısı olarak kendisine verilen görevleri yasal çerçevede yerine getirmeli ve kamu gücünü kötüye kullanmamalıdır. Yargı organı da, mevzuat doğrultusunda yasalara aykırı fiillerin yargılamasını adil bir şekilde gerçekleştirmelidir.

Hukuk devleti çerçevesinde bu üç organ görevlerini ifa ederken kendileri de bizzat koydukları ya da uyguladıkları kurallara bağlı kalmalıdırlar. Bu noktada şüphesiz Anayasa yargısı "demokratik hukuk devletinin" en önemli güvencelerinden birini teşkil etmektedir (Yüzbaşıoğlu, 1993: IX-Giriş). Çünkü Anayasa Mahkemesinin kararları bütün kurum ve kuruluşları bağlamasının yanında, yasa koyucunun koymuş olduğu kuralları denetlemesi, diğer bir ifade ile yasamayı kural koyma hususunda yönlendirme yetkisinin olması, yüce divan sıfatını taşıması gibi özellikleri bakımından hukuk devletinin gelişiminde ayrı bir öneme sahiptir.

2.HUKUK DEVLETİNİN GELİŞİM SÜRECİ

İnsanlık tarihine bakıldığında, günümüz Hukuk Devleti anlayışına ulaşmak için tarihsel süreç içerisinde büyük bedeller ödendiği bilinen bir gerçektir. İnsanoğlu tarih boyunca daima eşitlik, özgürlük ve güven anlayışı içeren bir sistemin arayışı içerisinde olmuşlardır. Bu arayış içerisinde insanlar yönetimde söz sahibi olmak ve haklarını özgürce kullanabilmek için uyruğu bulundukları devletin güçlenmesini arzu etmişler, devletin bireylerin söz konusu bu haklarını koruyacağını düşünmüşlerdir. Ancak toplumdaki bazı kişi ya da sınıfların, devletin gücünü kullanarak diğer bireyler üzerinde üstünlük iddia etmeleri neticesinde bu ayrıcalıklı duruma bir tepki olarak hukuk devleti anlayışı ortaya çıkmıştır.

Tarihte çoğunlukla egemenlikler kutsanmış, diğer bir ifade ile tanrılaştırılmıştır. Yunan şehirlerinin tiranlığı ve Avrupa'nın mutlak monarşileri otokrasilere örnek olarak gösterilebilir. Kutsanan, tanrılaştırılan bu yönetim biçimlerinde dikkati çeken nokta, yönetimi elinde tutanların halka karşı hiçbir sorumluluklarının olmamasıdır. Yöneticiler kararları kendileri almakta ve yine alına bu kararları kendileri arzu ettikleri şekilde uygulamaktadırlar. Bu tür yönetim şekilleri hukuk kitaplarında hukuk devletinin gelişim süreci anlatılırken, mülk devlet olarak adlandırılmaktadır.

Hukuk devletinin temeli eski Yunan sitelerine dayandırılabilir. Siteler ilk kurulduklarında bu sitelerde yaşayanlar, hür ve eşit hemşehriler olarak sosyal, siyasi vb. bütün haklarda eşit konumda idiler. Site halkını ilgilendiren kararlar çoğunluk oyuyla alınmaktaydı. Bu uygulama, sitelere göç yoluyla yabancıların ve kölelerin gelmesine kadar devam etti. Yabancıların (göçmenler) ve kölelerin sitelere gelmesiyle birlikte sitede üç ayrı sınıf meydana gelmiş oldu. Sitenin eski sakinleri her türlü hak ve özgürlüğe sahip idiler. Diğer iki sınıftan göçmenler siyasi haklardan, köleler ise bütün haklardan yoksundular. Sitelerde ortaya çıkan bu eşitsizliğin giderilmesi için başlatılan mücadeleler hukuk devletinin temeli teşkil etmiştir.

Hukuk devletinin gelişim sürecinde, 1215 tarihli Magna Carta'nın siyasi otoritenin yetkisini sınırlayan ilk belge olması münasebetiyle büyük bir öneme sahiptir. 1789 Fransız İhtilalinden sonra ise halkın demokrasiye ulaşmak için daha yaygın olarak büyük çabalar sarf etmeye başladığı görülmektedir. Bu çabalarla beraber yöneticilerin kutsiyetleri, diğer bir ifade ile güçlerini tanrıdan aldıkları, yeryüzünde tanrının vekili olduklarına ilişkin inançların sarsılmaya başladığı söylenebilir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşını müteakiben yapılan Anayasaların, insan hak ve özgürlüklerini garantiye almaya başladıkları Anayasaların dikkat çeken en önemli özellikleri olduğu söylenebilir. Söz konusu bu dönemde, devleti oluşturan erklerden yasama ve yürütme erklerinin yargı denetimine tabi tutulması ve yargı bağımsızlığının sağlamasına yönelik çabaların arttığı görülmektedir. İşte daha önce yöneticilerin sahip olduğu mutlak iktidarların yargı denetimine açılması çabaları, hukuk devleti anlayışının yerleşmeye başladığını gösteren en büyük ve önemli emareler olarak değerlendirilebilir.

Mutlak iktidarların sınırlandırılması maksadıyla ilk olarak parlamentolar oluşturulmaya başlanmış ancak zamanla parlamentoyu oluşturan siyasilerin, parti liderlerinin buyruğu altına girmeleri ve yürütmenin de bu partilerin elinde olması hukuk devleti açısından beklenen güvenceyi sağlamamıştır. Bunun üzerine İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan Anayasalarda Anayasa Mahkemelerine yer verilmeye başlandığı görülmektedir. Bu yolla bir yandan parlamentoların diğer yandan da yürütme gücünü tutan iktidarların denetimlerinin sağlanması amaçlanmıştır.

Türk tarihine bakıldığında, siyasi iktidarları ellerinde tutan Türk hakanlarının güçlerini Tanrıdan aldıklarına inanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bunların güçlerini sınırlamak Tanrının gücüne sınır getirmek olarak kabul edileceğinden bu asla düşünülmeyen bir şeydir.

Osmanlı İmparatorluğu da teokratik bir yapıya sahipti ve dolayısıyla hukuk yapısı temelde dinsel esaslara dayanmaktaydı. Padişah Tanrının yeryüzündeki temsilcisiydi (halifetullah). Osmanlıda Şer'i esaslar Anayasanın yerini almaktaydı. Zamanla Şer'i kurallar toplumsal ihtiyaçları karşılayamayınca Padişahların bizzat çıkardıkları ferman, emir, hat, hattı hümayun gibi çeşitli yasama etkinlikleriyle açıklar kapatılmaya çalışılmıştır. İzlenen bu yol aynı zamanda padişahların yetkilerinin artmasına neden olmuştur.

Osmanlı'da padişahları yetkilerini sınırlama çabaları, II. Sultan Mahmut'un tahta çıkışıyla birlikte açıkça görülmektedir. Padişahla Ayan arasında bir anlaşma (ittifak name) imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma ile "Senedi İttifak" padişahın yetkileri sınırlandırılmaya çalışılmıştır ki, bu belge aynı zamanda Padişahın yetkilerini sınırlayan ilk belge olması nedeniyle önem arz etmektedir.

Osmanlı'da yöneticilerin yetkilerini sınırlayan ikinci aşama, 1839 Gülhane Hattı Hümayunudur. Bu Hümayun ile halkın can, mal ve namusları güvence altına alınmış, yargısal karar olmadıkça kişilerin cezalandırılamayacağı belirtilmiş ve şahısların mallarının müsaderesine son verileceği garanti altına alınmıştır. Bu Hümayunun Senedi İttifaktan farkı; Hattı Hümayunu zorlama olmadan padişahın kendiliğinden ilan etmiş olması, diğer bir ifade ile padişahın kendi iradesiyle kendini sınırlayan bir vesika olmasıdır. Osmanlı'da daha sonra ilan edilen 1876 Kanuni Esasisi ise hukuk devletinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Kanuni Esasi II. Abdülhamit döneminde bir Hattı Hümayunla meşrutiyet şeklinde ilan edilmiştir. Daha sonra 1908 yılında bu Anayasa bazı değişikliklerle yeniden yürürlüğe konmuştur. Ancak söz konusu bu belgelerin gerçek manada uygulandığı söylenemez. Bu belgeler, fikirsel bir mücadele olmadan, yöneticiler tarafından ilan edilen birtakım belgelerle hukuk devletinin kurulamayacağını gösteren birer vesika olarak tarihte yerini almışlardır.

Osmanlı sonrası 23 Nisan 1920 itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti (1923) dönemi başlamıştır. Bu döneme kısaca göz atılacak olursa, çıkarılan 1921 Anayasası, dönemin şartları gereği yeni

kurulan devletin sadece organik yapısını gösteren bir belge mahiyetindedir. Daha sonra, Cumhuriyet tarihinde ikinci bir Anayasa; 1924 Anayasası ilan edilmiştir. Daha sonra 1961 ve 1982 Anayasaları ülke yönetiminde temel hukuki metinler olarak yerlerini almışlardır.

Türkiye'de genellikle Anayasalar genel olarak bir önceki döneme tepki olarak çıkarılmıştır. 1961 Anayasası da bir önceki döneme tepki olarak çıkarılmış ve bu dönemde yürütmeye biraz fazla yetkiler tanınmıştır. Ancak yine de 1961 Anayasasında yasama, yürütme ve yargı ayrımına büyük oranda özen gösterildiği söylenebilir. Bu manada 1961 Anayasası hukuk devleti bakımından değerlendirilecek olursa, Anayasada hukuk devleti amacının korunduğu söylenebilir. 1961 Anayasasında yapılan değişiklikle Anayasa Mahkemesi bu dönemde Anayasada yerini almıştır. Bu uygulama 1982 Anayasasıyla da tekrarlanmıştır. Yürürlüğe girdiğinden bu yana birçok değişiklik yapılmış olan 1982 Anayasası günümüzde hala yürürlüğünü sürdürmektedir. Her geçen gün dünyada demokratik değerlerin öneminin arttığı görülmektedir. Bunun da bir etkisi olarak 1982 Anayasası döneminde hukuk devletinin gelişimi ve demokratik değerle bakımından Anayasanın ilk halinden günümüze bir çok değişiklik yapıldığı söylenebilir.

3.HUKUK DEVLETİNİN KOŞULLARI

Hukuk devletinin koşulları hakkında fikir birliği sağlandığı söylenemez. Bununla birlikte, bir ülkede hukuk devletinin var olduğunu söyleyebilmek için aşağıdaki koşulların olması kaçınılmazdır. Bir ülkede hukuk devletinin olabilmesi için öncelikle temel hakların güvence altına alınmış olması, idarenin kuruluş ve işleyişinin yasalara dayanması, idarenin işlem ve eylemlerine karşı yargı yolunun açık olması, devlet gücünün yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında paylaşılması, yasaların Anayasaya uygunluklarının yargısal denetimlerinin sağlanması ve yargıçların bağımsızlıkları gibi konular hukuk devletinin koşulları arasında sayılmaktadır (Alper, 1998: 36). Hukuk devleti anlayışı, devletin keyfi davranışlarına karşı bireylerin korunması anlamına gelir ki, burada devlet hem kuralları koyan hem de koyduğu kurallarla kendini bağlı kılan durumundadır (Karatepe, 2013: 208).

3.1.Temel Haklar:

Temel hak denilen haklar, bireyin insan olmasından kaynaklanan haklarıdır. Bu haklar insanın bedensel varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Olağanüstü durumlarda istisnai olarak bazen geçici bir şekilde kısıtlanabilmekle beraber, bu hakların özüne hiç bir şekilde dokunulamaz, bu haklardan bireyin vazgeçmesi istenemez ve hatta bu haklardan birey kendisi bile vazgeçemez.

Temel haklar genel olarak üçlü bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Bunlar; "koruyucu haklar", "isteme hakları" ve "katılma hakları"dır. Hukuk devleti anlayışında bu haklardan koruyucu hakların güvence altına alınmasını istenmektedir. Diğer iki hakkın ise (isteme hakları, katılma hakları) korunmalarının siyasi rejimle ilgili olduğu söylenebilir (Alper, 1998: 36). Dolayısıyla siyasi rejimlere göre bu iki hakkın korunup korunmadığı toplumdan topluma değişiklik gösterebilir.

3.1.1.Koruyucu Haklar:

Bireyi topluma ve devlete karşı koruyan haklara koruyucu haklar denebilir. Bu haklar, genellikle kişinin hakları ve ödevleri başlığı altında Anayasalarda yer almaktadır. Nitekim 1982 Anayasasında da koruyucu haklara yer verilmiştir. Md. 17 kişi dokunulmazlığı ve manevi varlığı, md. 18 zorla çalıştırma yasağı, md. 19 kişi hürriyeti ve güvenliği, md. 20 özel hayatın gizliliği, md. 21 konut dokunulmazlığı, md. 22 haberleşme hürriyeti, md. 23 yerleşme ve seyahat özgürlüğü, md. 24 din ve vicdan hürriyeti, md. 25 düşünce ve kanaat özgürlüğü, md. 26 düşünceyi yayma ve açıklama hürriyeti, md.27 bilim ve sanat özgürlüğü, md. 28 basın özgürlüğü, md. 34 toplantı ve düzenleme hakkı, md. 33 dernek kurma özgürlüğü md. 35 mülkiyet hakkı, md. 36 hak arama

özgürlüğü, md. 37 kanuni hakim güvencesi, md. 40 temel hakların korunması şeklinde yer almaktadır.

Anayasada yer alan söz konusu bu düzenlemeler irdelendiklerinde, bu hakların aslında hukuk devleti ve demokratik değerlerin de ötesinde bireyin insan olmasından kaynaklanan haklar olduğu söylenebilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bazen ülkedeki olağanüstü durumlarda bu haklar zaman zaman geçici olarak kısıtlanabilmektedir. Her ne kadar bu haklar olağanüstü durumlarda geçici olarak kısıtlansa da aslında bunların bireyin bedensel varlığına bağlı haklar olarak kabul edilmesi gerekir.

3.1.2.İsteme Hakları

İsteme hakları, bireyin devletten ve toplumdan isteyebileceği haklar olarak tanımlanabilir. Bu haklar genel olarak Anayasaların "sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler" başlığı altında yer almaktadır. Nitekim, 1982 Anayasasında da bu haklara yer verilmiştir. Anayasada yer alan başlıca isteme hakları arasında şunlar sayılabilir; md. 41 ailenin korunması, md. 42 eğitim ve öğrenim hakkı, md. 44 mülkiyet hakkı, md.48 çalışma hakkı, md.51–52 sendika kurma hakkı ve sendikal faaliyette bulunma hakkı, md. 53–54-55 grev, lokavt ve ücrette adalet sağlanması, md. 57 konut hakkı gibi haklardır.

3.1.3.Katılma Hakları

Katılma hakları, bireylerin siyasi gücün kullanımına katılımını sağlayan haklara denir. Bu haklar Anayasaların "siyasi haklar ve ödevler" başlığı altında yer almaktadır. Başlıca katılma hakları 1982 Anayasasında şu şekilde yer almıştır; md. 66 vatandaşlık hakkı, md. 67 seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı, md. 68 parti kurma hakkı. md. 70 kamu hizmetine girme hakkı gibi haklardır.

Anayasalar bir ülkenin normlar hiyerarşisinde en üst basamakta yer alan temel normlarıdır. Dolayısıyla Anayasalarda gerek temel haklar bakımından gerekse devletin yapısına ilişkin diğer hususlarda temel normlar belirlenir ancak fazla bir ayrıntıya girilmez. Nitekim 1982 anayasasında da bu hakların temel ilkeleri belirtilmiş, belirtilen bu ilkeler doğrultusunda düzenleme yapma hakkı yasa koyucuya bırakılarak Anayasada gereksiz ayrıntıya gidilmemiştir.

Anayasada sözü edilen ve ilkeleri belirtilen temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, bu hakların sınırlamasının ancak yasa ile yapılabilmesi durumunda söz konusu olabilir. Yapılacak yasaların da ayrıca Anayasaya uygunluklarının denetlenmesi gerekir. Türkiye'de hem 1961 hem de 1982 Anayasalarında Anayasa Mahkemesine ve yasaların Anayasaya uygunluğunun denetimini sağlayan düzenlemelere yer verilmiştir.

1982 Anayasasında, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına 13. maddede şu şekilde yer verilmiştir: "Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacıyla ... Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanır." Anayasadaki bu genel sınırlamalara ek olarak temel hak ve özgürlükleri düzenleyen bazı maddelerde de özel sınırlamalar getirilmiştir. Yine aynı maddede, bu genel ve özel sınırlamaların ancak "Anayasanın sözüne ve ruhuna" ve "demokratik toplum düzeninin gereklerine" uygun olmak koşuluyla yasa ile düzenlenebileceği belirtilmiştir. 1982 Anayasasında yer alan, "demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz" kıstasının 1961 Anayasasındaki "öze dokunmama" kıstasından daha belirgin olduğu, uygulamasının daha kolay olduğu ve bu kıstasın esasta uluslararası sözleşme ve bildirilere de uygun olduğu söylenebilir (Kuzu, 1991-94: 84).

Anayasanın 14. maddesinde de "temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması" hükmüne yer verilmiştir. Bu maddede Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin hiç birinin, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamayacağı yer almaktadır. Yine aynı maddenin son fıkrasında, Anayasanın hiç bir hükmünün, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şeklinde yorumlanamayacağı belirtilmektedir.

"Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması" başlığını taşıyan temel hak ve özgürlüklerin kriz yasallığını ve kriz kayıtlamalarını (Çağlar, 1990: 54-55) düzenleyen 15. maddeye göre; "savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir." görüldüğü gibi bu maddeye göre; olağanüstü dönemlerde "milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla", "ölçülülük" kuralına da bağlı kalmak koşuluyla, Anayasada güvence altına alınmış olan hak ve özgürlükler askıya alınabilecektir. Maddede de ifade edildiği üzere, olağanüstü dönemlerde sadece uluslararası hukuka bağlı kalınacağı ifade edilmiştir. 15. maddede yer alan bu açıklamanın, olağanüstü dönemlerde uluslararası hukukun Anayasanın da üstünde olduğu şeklinde yorumlanması mümkündür. Buradan hareketle olağanüstü durumlarda bile uluslararası hukukla bağlı olan bir Anayasal düzenin, olağan dönemlerde de devam edeceği şeklinde yorum yapmak şüphesiz doğru bir değerlendirme olacaktır (Yüzbaşıoğlu, 1993: 3-4).

Temel hakları güvence altına almanın başlıca üç yolunun olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki; temel hakların yasal güvence altında olmasıdır. İkincisi; temel hakları sınırlayan yasaların genel olması gerekir. Yani benzer durumlar aynı çözüm tarzına tabi olmalıdır. Bir üçüncüsü ise; bu temel haklara anayasa ve yargı güvencesinin sağlanması gerekir (Alper, 1989: 40).

Açıklanan bu hukuki yollar tam olarak uygulandığı takdirde temel haklar güvenceye kavuşmuş olacaktır. Ancak temel haklara kesin güven sağlamak her zaman sadece metinlerde yapılan düzenlemelerle gerçekleşememektedir. Her şeyden önce bunları yürütecek istekli bir idare ve bu hakların yerine getirilmesi için gereksinim duyulan maddi olanakların olması gerekir. Beklide bunlardan daha da önemlisi, yöneten-yönetilen, ırk, dil, din ve cinsiyet vs. hiçbir ayrım yapılmaksızın bütün toplumun bu değerleri benimsemesi ve sahip çıkması gerçeğidir.

3.2.Yasal Yönetim

İdare, düzenleyici, genel ve bireysel işlem ve eylemlerle toplumun maddi ve manevi gereksinimlerini karşılar. Bu nedenledir ki idarenin görevleri düzenlenirken yargıya kıyasla, faaliyetlerinde biraz daha fazla hareket alanı sağlanmaktadır. Çünkü yasa koyucu çoğunlukla toplumsal ihtiyaçları karşılayacak yasaların çıkarılmasında ihtiyaçlara nazaran biraz daha yavaş kalabilmektedir. Dolayısıyla toplum, idareden zaman zaman yasalarla henüz düzenlenmemiş alanlarda bile hizmet talep edebilmektedir. İdare hukuk kuralları çerçevesinde toplumsal menfaati gözeterek takdir yetkisini kullanmak, ya da tüzük, yönetmelik, genelge, emir, talimat gibi düzenlemelerle toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda faaliyetlerine devam etmek durumundadır. Ancak bu ifadeden hareketle, hukukun idari faaliyetleri düzenlemediği şeklinde bir yorum çıkarmak doğru değildir. İdarenin faaliyetlerinin güven ve istikrar içinde yürütülebilmesi için idari faaliyetlerin hukukla bağlılığı söz konusudur. Zaten idarenin hukuka bağlılığı hukuk devletinin başlıca gereklerinden biridir.

İdarenin hukuka bağlılığı bazen idari olayların çözümünde birtakım güçlüklere de yol açabilir. Bu güçlük idareyi bağlayan hukuk kuralının gereğinden fazla ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesinden kaynaklanabileceği gibi (bağlı yetki), kuralları uygulayan idari ajanların (bürokratların) hukuk bilgisi noksanlığından da kaynaklanabilir. Bu tür aksaklıklar parlamenterlerin tutumu ve o hukuk kurallarını uygulayan idarenin hukuki uzmanlığa yer vermesi ile giderilebilir (Alper, 1989: 42).

İdarenin kanuna bağlılığı (kanuni idare), idarenin tüm faaliyetlerinde mevzuata ve genel hukuk kurallarına uygun hareket etmesi, faaliyetlerine kanun egemenliğini hakim kılması anlamına gelmektedir. İdare faaliyetlerinde, mevzuata yalnız şekli bakımdan değil, içerik olarak da uymak durumundadır. Hukukun üstünlüğünün iki bileşeni vardır; belirli bir durumda sonucun öngörülebilir ve tahmin edilebilir olmasıdır (David, 2006: 62).

İdarenin davranışlarında kanuna bağlı olması demek bunların ne sıkı sıkıya bütünüyle kanuna bağlı olarak hareket etmesi ne de çok geniş manada bir takdir yetkisinin olması anlamına gelir (Duran, 1964: 466). Her iki durumda da hizmetlerde bir aksama söz konusu olabilir. Birinci durumda idarenin faaliyet alanı kısıtlandığı için hizmetler işlemez duruma gelirken, ikinci durumda boşluk ve istikrarsızlık doğabilir. İdarenin faaliyet alanı düzenlenirken bu hususların dikkate alınarak demokratik bir hukuk devletinde olması gereken bir düzenlemenin yapılması hizmetlerin etkinliğini ve verimliliğini artırabilir.

İdarenin kanuniliği, yönetilenlerin ve aynı zamanda o yasaların uygulayıcısı olan idarenin aynı yasalarla bağlılığı anlamına gelmektedir. Bu durum aynı zamanda vatandaş için de bir güvence oluşturur. Bir hukuk devletinde idare işlem ve eylemlerinde, kanunlara uygulamakla görevli olup, hiç bir zaman kanunun amacı dışına çıkmamalıdır.

Yönetimin özel bir kanuna bağlı olmaksızın yapacağı düzenlemelerde de Anayasanın ruhuna ve genel hukuk ilkelerine uyması gerekir. Özellikle temel hak ve özgürlüklerle ilgili Anayasal ve Uluslararası sözleşmelerde belirtilen genel kaidelere dikkat edilmelidir. 1982 Anayasasındaki mevcut düzenlemeye göre; yürütmenin asli bir düzenleme yetkisi mevcut değildir. Yani idarenin, kanunlara dayanmayan herhangi bir düzenleme yapması söz konusu değildir (Tan, 1967: 217).

3.3.İdarenin Yargısal Denetimi

Herhangi bir hukuk devletinde idarenin yapmış olduğu eylem ve işlemlerin denetlenmesi gerekir. Bu denetim bazen bir üst makam, bazen yasama organı bazen de özel olarak oluşturulmuş denetim birimleri tarafından yapılabileceği gibi, idarenin hukuka bağlılığı yargısal yolla da yapılabilir. İdarenin denetim biçimleri arasında; hiyerarşik denetim, vesayet denetimi, kamuoyu denetimi, parlamento denetimi, ombudsmanlık denetimi gibi denetim türleri vardır. Söz konusu bu denetim biçimlerinin idarenin hukuka bağlılığını sağlama bakımından hepsinin faydası olmakla beraber en etkin denetim biçimi şüphesiz yargısal denetimdir (Günday, 2004: 45-46; Alper, 1998: 48).

Yargısal denetim yoluyla, idarenin işlem ve eylemlerinden haksızlığa uğradığını düşünenler, yetkili yargı merciine başvurarak bu haksızlığın giderilmesini isteyebilirler. Bu denetim her ülkede değişik yargı makamlarında yapılabilmektedir. İngiltere ve Amerika örneklerinde olduğu gibi idareye karşı açılacak davalar adli yargı yerlerinde yürütülürken (anglo-sakson sistemi), Fransa ve Türkiye'de olduğu gibi ayrı bir idari yargı sistemiyle bu tür davalara bakılabilmektedir (idari rejim). İdari yargının bulunduğu ülkelerde bu tür idari davalara bakmak için adli yargıdan farklı olarak Danıştay, İdare Mahkemeleri, Bölge İdare Mahkemeleri, İstinaf Mahkemeleri gibi farklı mahkemeler oluşturulmuştur.

Türkiye'de bu tür idari davalara Danıştay, İdare Mahkemeleri, Bölge İdare Mahkemeleri, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nce bakılmaktadır. Zaman zaman da idari bir faaliyet olmasına rağmen kanun koyucu idarenin bazı faaliyetlerini adli yargının görev alanına sokabilmektedir (Kalabalık, 2013: 101). Nüfus ve tapu işleri örneklerinde olduğu gibi.

Anayasanın 125. maddesinde, idarenin her türlü işlem ve eylemine karşı yargı yolunun açık olduğu ifade edilmektedir. Buradan hareketle, idarenin yapmış olduğu bütün işlem ve eylemlere karşı yargı yoluna gidilebileceği düşünülebilir Ancak Türkiye'de idarenin bazı işlemleri yargı denetimi dışına çıkarılmış durumdadır. İdarenin her türlü işlemlerinin yargı denetimine açık olduğunu ifade eden bu maddenin hemen devamında yargı denetimi dışında kalan idari işlemlerin sıralanması, yani birtakım işlemlerin yargı denetimi dışına çıkarılmış olması hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmamaktadır (Gözübüyük, 2004: 20-25).

Hukuk devletinde adaletin temini için aynı zamanda yargıçların da bağımsız olmaları gerekir. Hem 1961 Anayasası hem de 1982 Anayasasında yargıçların bağımsızlığı güvence altına alınmıştır. Yalnız adaletin tam olarak sağlanması için yalnızca yargıç bağımsızlığı yetmez aynı zamanda yargıçların da bilgili, dürüst ve adalete gerçekten inanmış kişilerden oluşması gerekir. Aksi takdirde düzenlenmiş olan biçimsel öğeler sadece yazılı metinlerde kalabilir (Gözübüyük, 2004: 26).

Anayasada yargıç bağımsızlığı ile ilgili olarak şu şekilde bir düzenleme yer almıştır. "Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz." (1982 Anayasası md. 138/2) Görüldüğü gibi Anayasada yargıçların bağımsızlığına yer verilmiş ve yargıçlara hiçbir merci veya makamın emir ve talimat veremeyeceği beyan edilmiştir. Bu güvencede bulunan bir yargıç ayrıca adalete ve fazilete de inandığı takdirde adaletin gerçekleşmemesi için herhangi bir neden kalmayacaktır.

Hukuk devletinin gerçekleşmesinde bir diğer konu da idarenin uygulayacağı yasaların Anayasaya ve hukuk devleti ilkelerine uygun olmasıdır. Bu nedenledir ki, yasama organının çıkarmış olduğu yasaların da yargısal denetime tabi tutulması gerekir. Bu amaçla Türkiye'de 1961 Anayasası döneminde yasaların Anayasaya aykırılığını denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu uygulama 1982 Anayasası döneminde de devam etmiştir. Böylece yasaların Anayasaya aykırılığı yargı yoluyla denetlenmekte ve yargı aracılığıyla Türkiye'de hukuk devletinin yerleşmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunulmaktadır. Anayasada da belirtildiği üzere (md.153/1) Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir. Bu kararlar Resmi Gazetede yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idari makamları, tüm gerçek ve tüzel kişileri bağlar.

Kanunların anayasaya aykırılığı kural olarak bütün kanunlar için geçerlidir. Ancak uluslararası antlaşmalarla ilgili olarak Anayasada ayrı bir düzenleme yapılmıştır. Bilindiği gibi, Anayasanın 90. maddesinde usulüne göre yürürlüğe konulmuş olan milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olduğu, bunlara karşı iptal ya da itiraz yoluyla anayasaya aykırılıkları iddia edilemeyeceği ve bu yolla anayasa Mahkemesine başvurulamayacağı yer almaktadır. Bunun yanında, Anayasanın aynı maddesine eklenen bir fıkra ile temel hak ve özgürlüklere yönelik, kanunlar ve taraf olunan uluslararası antlaşmalar arasında bir uyuşmazlığın olması durumunda uluslararası antlaşmanın kanun karşısında öncelik arz ettiği belirtilmektedir. Anayasada yer alan bu düzenleme, milletlerarası antlaşmaların yasaların üstünde olduğu şeklinde yapılacak değerlendirmenin yanlış bir değerlendirme olmadığını gösterir.

4.YARGININ HUKUK DEVLETİNE KATKISI BAĞLAMINDA BAZI YARGI KARARLARININ İRDELENMESİ

Avrupa mekanında toplumlar sadece milli değil artık milletlerarasıdır. Toplumlar, ekonomik, sosyal, siyasi ve hukuki hemen hemen her bakımdan karşılıklı etkileşim içerisindedirler. Dünyada, küreselleşme neticesinde artık ulusal egemenlik anlayışında da değişiklik söz konusu olmuştur. Klasik düşüncedeki, hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması, parlamentoların yasama yetkilerinin sınırsız olması ve hatta yargının sadece ulusal yasalara bağlı kalarak karar vermesi artık oluşturulan ulus üstü kuruluşlarca sınırlandırılabilmektedir. Bu anlamda ulus-devlet düzlemindeki anayasa teorisinin oluşan bu yeni mekan bakımından yeniden değerlendirilmesi gerekir. Çağlar'ın makalesinde M.Debre'in "Yarın Barış" adlı kitabından yapılan alıntıda da ifade edildiği gibi: "Uluslar hala canlı ama mutlak egemenlikleri öldü... Bizden sonraki kuşaklar, büyük bir ihtimalle milli egemenlik kavramını uluslar hayatının yarı-ilkel evresi ile birlikte düşüneceklerdir (Çağlar, 1993: 233-238).

Ulus devletinin ve ulus-devlet anayasasının uğradığı değişim sonucu ortaya çıkabilecek bazı uzlaşmazlıkların çözümü için Avrupa mekanında düzenleyici bazı kuruluşlar oluşturulmuş durumdadır. Bu kuruluşlardan biri ve belki de en önemlisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesidir. Bu mahkemenin diğer milli üstü kuruluşlardan en belirgin farkı, kararlarının ilgili devletleri bağlayıcı olmasıdır. Diğer bir ifade ile somut yaptırımının olmasıdır (Karatepe, 2013: 376). Öyle ki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bazen ulusal yasaları, anayasaları ve hatta dinsel ya da sosyal yapıyı bile değişime zorlamaktadır. "İrlandalı Kız Vak'ası" bunun açık bir örneğidir.

"İrlandalı Kız Vak'ası" (Çağlar, 1993: 236-237), 17 Şubat 1992 de bir genç kızın tecavüz sonucu hamile kalması ve bu hamileliğin istenmemesi üzerine Dublin Mahkemesinin gebeliğin kesintiye uğratılmasını yasaklamasıyla başlamıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin önüne gelen bu davada Mahkemenin, annenin hayatını koruma adına gebeliğin iradi olarak kesintiye uğratılmasına yönelik kararıyla sonuçlanmıştır. Bu kararı müteakiben, dinsel yasaklara imkan tanıyan bir düzenleme Topluluk kurucu sözleşmesine aykırı bulunmuş ve ayrıca bu karar sonucu İrlanda Yüksek Mahkemesinin beş yüksek yargıcından üçü, İrlanda Anayasasının konuya ilişkin düzenlemesinin, topluluk hukukuna uygunluğu konusunda ciddi şüphelerinin olduğuna ilişkin açıklama yapmışlardır.

Görüldüğü gibi bu dava sonucunda mahkeme kararı hem milli üstü bir sözleşmeyi, hem ulusal bir anayasayı hem de dinsel bir sosyal yapıyı etkilemiştir. Dolayısıyla denebilir ki; İnsan Hakları Mahkemesinin bu ağırlığı, milli anayasalara, gelenek ve göreneklere, dinsel ve sosyal yapılara rağmen hukuk devleti ilkesinin yerleşmesinde büyük bir yer tutmaktadır.

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, üye ülkelere yönelik adeta Anayasa Yargısı yapan bir mahkemedir. Bu mahkemenin jürisprüdansı ile milli mekanlardaki anayasa mahkemeleri jürisprüdansı arasındaki bu etkileşim ve yakınlaşma artık kapalı toplumdan açık topluma geçişin bir işareti olarak kendini göstermektedir. Artık içtihatlar arası etkileşim Avrupa ortak hukukunun kurucu unsuru olmuş durumdadır (Çağlar, 1993: 251-255). Günümüzde, hukuk devleti anlayışı milletlerarası münasebetler alanına da yayılmakta, milli üstü hukuka bağlılık, ya da Avrupa üstün hukukiliği ile yeni bir dönem başlamış bulunmaktadır (Çağlar, 1989: 167).

Türk Anayasa Mahkemesi parti kapatma davalarından, laiklik ya da dini nedenle örtünme davalarına, ceza kanunu ile ilgili olarak karar verdiği davlardan, parti kapatma davalarına kadar bütün kararlarında sivil barışın korunması için Anayasal düzenin korunması teorisini benimsemiştir. Mahkeme, laiklikle ilgili konularda sivil barışın korunmasının Atatürk milliyetçiliği ile sağlanacağını benimsemiştir. Mahkeme parti kapatma kararlarında da ırkçılık, Turancılık ya da din veya mezhep doğrultusunda bütünleştirici milliyetçilik anlayışını reddetmekte ve bölgelerin

ulusal kimliğinin olamayacağını ve bunun millet bütünlüğünü bozacağı görüşünü benimsemektedir (Anayasa Mahkemesi, K.1991: 1).

Anayasa mahkemesi hukuk devletini; "… insan haklarına saygı gösteren ve bu hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran ve buna devam ettirmeye kendini zorunlu sayan ve bütün faaliyetlerinde hukuka ve anayasaya uyan bir devlet olmak gerekir." (Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, S.3, s.348). şeklinde tanımlamıştır. Bir hukuk devletinde idare kanunlara sıkı sıkıya bağlı olmak ve onları yasaların amaçlarını da dikkate alarak uygulamakla görevlidir.

1961 Anayasası döneminde kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi kurulmuş ve bu düzenleme 1982 Anayasası döneminde de devam etmiştir. Anayasa mahkemesinin kararları md.153 de de belirtildiği üzere, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlamaktadır. Bunun içindir ki anayasa mahkemesinin vermiş olduğu kararlar büyük bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla anayasa mahkemesi, alacağı kararlarla hukuk devletinin gelişimi ve yerleşmesi hususunda kararlarının bağlayıcılığı nedeniyle büyük öneme sahiptir.

Anayasa Mahkemesinin kanunların ve kanun hükmünde kararnamelerin anayasaya uygunluğunu denetlemesi, uygulamaya yönelik yürütmenin durdurulması kararı alabilmesi, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının sağlanmış olması, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının tanınmış olması ve bu mahkemenin diğer ulus üstü kurumlardan farklı olarak sahip olduğu yaptırım yetkileri birlikte düşünüldüğünde, her iki yargı organının demokratik yapının oluşumuna yönelik etkisinin tartışma götürmez bir ağırlığının olduğu söylenebilir.

5.HUKUK DEVLETİ VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Hukuk devleti ve demokrasi birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bu bağlantı hem hukuk devletinin bir özelliğini teşkil etmekte hem de demokrasinin varlığını sürdürmesi ve gelişimini sağlayabilmesi ancak bu yolla mümkün olabilmektedir. Hukuk devleti toplumun tamamını kapsayan bir güven rejimi olduğuna göre, demokratik olmayan bir yönetimin böyle bir rejimi yürütmesi zaten mümkün olmayacaktır.

Hukuk devletinde yasaların çıkarılması ve uygulaması esnasında sıkı bir yargısal denetim söz konusudur. Bu bir bakıma sanki demokratik rejimi sınırlayan bir durum şeklinde algılanabilir. Bu bağlamda demokratik yollarla seçilmiş olan siyasilerin çıkaracakları yasaları yargısal yolla sınırlamak yasamanın yetkilerini sınırlamak demektir. Ancak demokratik bir hukuk devletinde bu kaçınılmazdır ve hatta buna gereksinim vardır. Nasıl ki Mülk devleti ya da polis devletinde tek kişi veya bir grup azınlığın toplumu baskı altında tutması söz konusuysa, demokrasi ile yönetilen bir rejimde de çoğunluğun, baskıcı olması mümkündür. Görüldüğü gibi, demokrasi ile yönetilen bir ülkede bile ferdin güvenini sağlayan tek yol hukuk devleti ilkelerinin uygulanmasıdır (Günday, 2004: 36-44).

Bunun yanında hukuk devleti ancak siyasi özgürlüğe dayanan demokratik bir rejimde tam olarak gerçekleşebilir. Her ne kadar hukuk devletinin demokratik rejimlerin dışında da uygulanabileceğini ileri sürenler varsa da, hukuk devletinin toplumun bütün fertlerinin güvencesine ilişkin bir rejim olması nedeniyle ve demokratik olmayan bir yönetim biçiminde de bu güvencenin sağlanmasının zorluğu göz önüne alındığında, hukuk devleti ve demokratik rejimin birbirlerine ne kadar bağlı olduğu kolaylıkla anlaşılabilir (Gözübüyük, 2004: 29; Alper, 1998: 65; United Nations, Human Rights, http://www.ohchr.org).

Bu açıklamalar bize göstermektedir ki, hukuk devleti bir taraftan demokratik düzenin bir sınırlayıcısı gibi görülürken diğer taraftan da hukuk devleti tam ve sağlıklı biçimde ancak

demokratik rejimde uygulanabilmektedir. Diğer bir ifade ile hukuk devleti ve demokrasi arasındaki ilişki biyoloji bilimindeki simbiyotik ilişkiye (iki canlının yaşamaları için birbirlerine muhtaç olmaları) benzediği söylenebilir.

BİTİRİRKEN

Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da mutlak hükümdarlıklar yıkılmaya başlamış, mülk ve polis devletinden sonra üçüncü ve son bir aşma olarak hukuk devleti ortaya çıkmıştır. Hukuk devleti, gerek ülkeler içindeki bazı iç dinamizmler gerekse uluslararası etkileşimler sonucu etkinliğini giderek artırmaktadır.

Günümüz dünyasında yargının önemi tartışma götürmeyecek şekilde kendini ispatlamıştır. Bu bağlamda ülkelerde var olan Anayasa Mahkemelerinin etkisi ve bağlayıcılığı sayesinde hukuk devleti kendine daha kolay yer bulmaktadır. Anayasa Mahkemesinin bir kararında da ifade edildiği gibi; "hukuk devleti insan haklarına saygı gösteren ve bu hakları koruyucu adli bir hukuki düzeni kuran ve buna devam ettirmeye kendini zorunlu sayan ve bütün faaliyetlerinde hukuka ve anayasaya uygun bir devlet olmak gerekir".

Her ne kadar hukuk devletinin gerekleri konusunda görüş birliğine varılamamış olsa da bir ülkede uygulanan yönetimin hukuk devleti olarak nitelenebilmesi için, temel hakların güvenlik altına alınmış olması, idarenin kuruluş ve işleyişinin yasayla düzenlenmesi, idarenin işlem ve eylemlerinin yargısal denetime açık olması, devletin temel organlarının erkler ayrımı ilkesine göre ayrılmış olması, siyasi rejimin demokratik bir yapıya sahip olması, Anayasaya uygunluk denetiminin yapılması ve yargıçların bağımsız olması gibi özelliklerin olması gerekir.

Hukuk devletinin yerleşmesinde en etkili kuruluşlardan biri de İnsan Hakları Avrupa Mahkemesidir. Uluslar, birbirleriyle etkileşim içindedirler. Bu etkileşim sonucu aralarında bazı hukuki, siyasi ve ekonomik ilişkiler kaçınılmazdır. Doğal olarak Bu etkileşim sürecinde bazen ihtilaflara da düşülebilmektedir. Gerek insan hakları gerekse diğer konularda ihtilafların giderilmesi için bazı milli üstü kuruluşlar oluşturulmuştur. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi de bu kuruluşlardan biri ve belki de en önemlisi olarak özellikle insan haklarının ve hukuk devletinin yerleşmesi hususunda önemli bir yere ve bağlayıcılığa sahiptir.

KAYNAKÇA

ALPER, Erol (1998), "Hukuk Devleti", *Askeri Yüksek İdare Mahkemesi*, 25. Yıl Armağanı 1998, ss.33–70.

Anayasa Mahkemesi, K. 1986/11, E. 1985/31, RG.,09.05.1986-19102, http://www.kararlar.anayasa.gov.tr/kararYeni.php?l=manage_karar&ref=show&action =karar&id=735&content=, Erişim Tarihi, 19.02.2014,

Anayasa Mahkemesi, E: 1990/1 (Siyasi Parti Kapatma), Karar Sayısı : 1991/1, Karar Günü : 16.7.1991, http://www.kararlar.anayasa.gov.tr/kararYeni.php?l=manage_ karar&ref =show&action=karar&id=2150&content=, Erişim Tarihi, 19.02.2014.

Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, T. 11/10/1963, E. 1963/124, K. 1963/243, S.1.

Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, . Sayı .3, T.11/10/1963, K.1963/243, E.1963/124.

BARBER, N. W. (2010), The Constitutional State, New York, Oxford University Press.

ÇAVUŞOĞLU, Naz (1997), *Anayasa Notları*, İstanbul, Beta Yayınevi.

ÇAĞLAR, Bakır (1989), *Anayasa Bilimi, Bir Çalışma Taslağı*, İstanbul, BFS Yayınları.

ÇAĞLAR, Bakır (1990), "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi", Anayasa Mahkemesinin 28. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Tebliğ, *Anayasa Yargısı*, Ankara, Sayı 7, ss.51-127.

ÇAĞLAR, Bakır (1993), "Avrupa Yeni Mekanında Kurumsallaşma: Hukuk ve Demokrasi", *Anayasa Yargısı*, Ankara, Sayı 10, ss.233–261.

DAVİD, Boies (2006), "Judicial Independence and the Rule of Law", *Journal of Law & Policy* Vol. 22, pp. 57-70, https://law.wustl.edu/Journal/22/p57Boies.pdf, Erişim Tarihi, 20.02.2014.

DURAN, Lütfi, "Yönetim Alanlarının Düzenlenmesinde Teşrii ve Tanzimi Tasarrufların Sınırları", İstanbul, Hukuk Fakültesi Dergisi, XXX S.3-4, ss.466-492.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2004), *Yönetim Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, Güncelleştirilmiş 21. Bası.

GÜNDAY, Metin (2004), *İdare Hukuku*, Ankara, İmaj Yayınları.

KALABALIK, Halil (2013), *İdari Yargılama Usulü Hukuku*, Konya, Sayram Yayınları.

KARATEPE, Şükrü (2013), Anayasa Hukuku, Ankara, Savaş Yayınevi.

KUZU, Burhan (1991-94), "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, Sayı 1–4, ss.78-96.

ODYAKMAZ, Zehra, Ümit KAYMAK, İsmail ERCAN (2011), Anayasa Hukuku İdare Hukuku, XII. İstanbul, Levha Yayınları, Genişletilmiş 13. Bası.

TAN, Turgut (1967), *Planlamanın Hukuki Düzeni*, Ankara, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Uniten Nations Human Rights, http://www.ohchr.org/en/Issues/RuleOfLaw/Pages/Democracy.aspx, Erişim Tarihi, 20.02.2014.

United Nations, Human Rights, http://www.ohchr.org).

YÜZBAŞIOĞLU, Necmi (1993), *Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını.